

บทที่ 3

ช่องแสงอุโบสถและวิหาร สมัยอยุธยา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21

รูปแบบช่องแสงอุโบสถและวิหาร ในสมัยอยุธยา

อาคารในสมัยอยุธยาที่ยังคงเหลือช่องแสงให้ได้ศึกษากันอยู่นั้น ล้วนเป็นอาคารประเภทศาสนสถาน ที่เป็นอุโบสถ และวิหารทั้งสิ้น ทั้งนี้ เพราะด้วยการก่อสร้างที่ใช้วัสดุถาวร ซึ่งต่างจากบ้านเรือนของคนทั่วไปที่สร้างจากไม้ กอปรกับการถูกเผาทำลาย คราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 จึงทำให้เหลือหลักฐานอยู่ค่อนข้างน้อย

รูปแบบช่องแสงในสมัยอยุธยา ในช่วงแรกเป็นการเจาะผนังด้านข้างเป็นช่องยาวในแนวตั้ง เรียงกันเป็นชุดคล้ายกับผนังลูกกรง ต่อจากนั้นจึงได้คลี่คลายเป็นรูปแบบอื่น ๆ ในลักษณะของงานประดับ ซึ่งมีประเด็น แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ และการกำหนดช่วงเวลาในการก่อสร้าง ที่นักวิชาการได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจ รวมทั้งยังมีประเด็นที่น่าสังเกตว่า ช่องแสงนั้นได้มีการทำจนถึงขั้นได้พัฒนารูปแบบออกไป แต่ก็ได้หมดความนิยมลงในสมัยเดียวกันนี้เอง ในที่นี้ได้จัดรูปแบบช่องแสงที่ปรากฏให้สัมพันธ์กับยุคสมัย (การจัดช่องแสงให้สัมพันธ์กับยุคนี้ ได้จัดโดยการนำรูปแบบที่พบไปเทียบกับวัดในแต่ละยุคสมัย จากหลักฐานทางเอกสาร) ดังนี้

1. ช่องแสงแบบซี่ลูกกรง ช่องแสงแบบซี่ลูกกรงได้เกิดขึ้นมาก่อน พุทธศตวรรษที่ 21 และนิยมทำสืบเนื่องมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง สำหรับแนวคิดหรือแรงบันดาลใจในเรื่องรูปแบบได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2

2. ช่องแสงแบบที่มีลวดลายปูนปั้นประดับ คาดว่าสืบเนื่องมาจากช่องแสงแบบลูกกรง และคงจะหมดความนิยมลงในสมัยอยุธยาตอนกลางนี้เอง ซึ่งรูปแบบดังกล่าว เท่าที่พบหลักฐาน คือที่ วัดไผ่ จ.ลพบุรี (รูปที่ 33) เป็นลวดลายปูนปั้นที่อยู่บนช่องแสง ซึ่งคาดว่าน่าจะเป็นลักษณะของงานประดับ เช่นเดียวกับงานปูนปั้นบนช่องแสงที่วัดนางพญา จ. สุโขทัย และที่วิหารพระป่าเลไลยก์ วิหารพระโลกนาถ วัดพระศรีสรรเพชญ์ จ. อยุธยา (รูปที่ 34) ซึ่งที่นี้ ลวดลายปูนปั้นนั้น อยู่ระหว่าง

ช่องแสง ซึ่งการปั้นปูนประดับเช่นนี้ นอกจากในเรื่องของงานประดับแล้ว อาจมีที่มาจาก ปัญหาเรื่องฝนสาด และสัตว์ปีกจำพวกนก และค้างคาว สามารถบินเข้าไปทำรังอยู่อาศัยในอาคารได้ เพราะฉะนั้นทางแก้ไขจึงต้องใช้วิธีการทำแผ่นไม้ฉลุลายเป็นลายโปรง ๆ²

กรุระหว่างช่องเปิดแต่ละช่อง โดยเทคนิคนี้มีหลักฐานให้เห็นได้ที่วิหารวัดโลกสิงคาราม จ.สุโขทัย (รูปที่ 35) ซึ่งยังปรากฏร่องรอยสำหรับสอดเคียวของแผ่นกรุทั้งด้านบนและด้านล่าง สำหรับที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ ด้วยเหตุที่ว่าเป็นวัดหลวง การประดับช่องปิดนั้นจึงเปลี่ยนจากไม้ฉลุมาเป็นงานปูนปั้น ซึ่งลวดลายประดับนั้นก็เป้นแต่ประเภทลายหน้ากระดาน (รูปที่36) ที่เป็นเช่นนั้นคงเพราะข้อจำกัดของพื้นที่ ส่วนวัดอื่น ๆ ในสมัยอยุธยาไม่พบช่องแสงที่มีลักษณะเช่นนี้ อาจเนื่องจาก ที่กรุช่องเป็นแผ่นไม้ ได้ผุพังไปหมดแล้ว

3. ช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม³ มีลักษณะของการก่ออิฐเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนกันเป็นระยะ ๆ ขึ้นไป ซึ่งทำให้เกิดลักษณะโครงรูปของแท่งทึบกับช่องเปิด ที่มีท่วงที่ยกไปมาตามแนวการย่อมุมเข้าออกของการเล่นระนาบนั้น อยู่ในลักษณะที่สลับกันตลอดทั้งชุด ดังเช่นที่วัดไลย์ วัดไชยวัฒนาราม และวัดหน้าพระเมรุ เป็นต้น (รูปที่ 37-39) ซึ่งวัดหน้าพระเมรุนี้ถึงแม้ในพระราชพงศาวดารได้กล่าวว่าสร้างในยุคต้น แต่ก็ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยต่อมา และรูปแบบดังกล่าวนี้ นักวิชาการได้เสนอแนวคิดที่ค่อนข้างหลากหลาย โดยจะกล่าวในคราวต่อไป

4. ช่องปรุ พบในกลุ่มวิหารรายทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ และวิหารวัดโคตร จังหวัดนครศรีธรรมราช มีลักษณะของการก่ออิฐเป็นช่องกากบาทให้เหลื่อมเพื่อให้อิฐเกาะเข้าด้วยกัน จนกลายเป็นผืนเดียวตลอดทั้งผนังในแต่ละช่วงเสา ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการระบายอากาศ และให้แสงเข้ามาได้⁴ (40-41)

รูปแบบของช่องปรุเช่นนี้ คาดว่าน่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม หรืออย่างช้าก็ไม่น่าจะเกินสมัยพระนารายณ์ เนื่องจากไม่ปรากฏลักษณะดังกล่าวในยุคก่อนหน้า สำหรับวัดพระศรีสรรเพชญ์ถึงแม้เป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง แต่ในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงวัดนี้ว่า มีการซ่อมถึง 2 คราว คือในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

² สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมายของขุมประตู่-หน้าต่างไทย (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งจำกัด, 2546), 215.

³ ช่องแสงลักษณะเช่นนี้นักวิชาการบางท่านเรียกว่า ช่องแสงแบบลายกุดัน อ้างจาก เรื่องเดียวกัน, 234. ในขณะที่ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงเรียกช่องแสงแบบนี้ว่าลูกกรงมะหวดเหลี่ยม เนื่องจากมีรูปทรงคล้ายลูกมะหวดเขมร จากคำบอกเล่าของอาจารย์สันติ เล็กสุขุม วันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2548 ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์

⁴ สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมายของขุมประตู่-หน้าต่างไทย, 236.

เมื่อปี พ.ศ. 2174 กับในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พ.ศ. 2285⁵ การที่วัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นวัดหลวง จึงทำให้มีรูปแบบศิลปะที่ค่อนข้างโดดเด่น และหลากหลายเนื่องจากการบูรณะ ซึ่งการบูรณะแต่ละครั้งนั้น ก็คงจะนำลักษณะเด่น หรือความนิยมในแต่ละช่วงเวลามาใช้

แนวความคิดรูปแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม

แนวความคิดรูปแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม ที่นักวิชาการศึกษาไว้นั้น มีความเห็นที่แตกต่างกันไป ความแตกต่างดังกล่าว อาจสรุปเป็นประเด็นสำคัญ เพื่อช่วยให้เข้าใจถึงความขัดแย้ง และสามารถค้นคว้าหาคำตอบที่ยังสรุปไม่ได้ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

ช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม มีแนวความคิดที่ปรับมาจากช่องแสงแบบซี่ลูกกรง

แนวความคิดนี้สันนิษฐานว่าเริ่มในสมัยพระเจ้าปราสาททอง โดยนำมาเทียบกับวัดไชยวัฒนาราม และปราสาทนครหลวง หากไม่ทราบแบบแผนที่ชัดเจนนัก เพราะขาดหลักฐานที่แน่นอน แต่จากการทำช่องเปิดที่ยังคงเป็นแบบช่องแสงของอาคารต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ ก็น่าจะชี้ให้เห็นได้ว่าอาคารส่วนใหญ่คงจะใช้ลักษณะแบบแผนช่องเปิดอย่างนี้เช่นกัน เพียงแต่รูปลักษณะของการประดับตกแต่งที่ขอบช่องลมนั้น ได้พัฒนาคลี่คลายไปอีกลักษณะหนึ่ง ด้วยการปรับเปลี่ยนวิธีการตกแต่งให้ไปเน้นที่ส่วนของบริเวณแท่งต้นแทน กล่าวคือจากเดิมซึ่งเป็นแท่งตรงแบบเรียบ ๆ มาถูกแต่งใหม่โดยการก่ออิฐเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกันเป็นระยะ ๆ ขึ้นไป ซึ่งทำให้เกิดลักษณะโครงรูปของแท่งที่ทับกับช่องเปิด ที่มีท่วงทีขยับไปตามแนวการย่อมุมเข้าออกของการเล่นระนาบนั้น อยู่ในลักษณะที่สลับกันตลอดทั้งชุด⁶ ซึ่งแนวความคิดนี้ ถือเป็นข้อสันนิษฐานของนักวิชาการส่วนใหญ่ ที่เปรียบเทียบรูปแบบของช่องแสง กับยุคสมัย ซึ่งช่องแสงแบบลูกกรงมะหวดนี้ ก็ไม่ปรากฏในสมัยอยุธยายุคแรก จึงทำให้เชื่อกันว่า น่าจะเป็นลักษณะที่ได้พัฒนาคลี่คลายในสมัยต่อมา

ช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม มีแนวความคิดมาจากลูกมะหวดเขมร

ปีแอร์ ปีชาร์ ได้สนับสนุนแนวความคิดที่ว่า ช่องแสงในประเทศไทยนั้น น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากมะหวดเขมร แล้วนำมาปรับให้เข้ากับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ช่องแสงแบบลูกมะหวดเหลี่ยม ซึ่งในกรณีนี้ ปีแอร์ ปีชาร์ ได้ทำการเทียบเคียงรูปแบบของลูกมะหวด ที่ถูกกลึงด้วยหินทราย ในศิลปะเขมร กับลูกมะหวดเหลี่ยม ที่ก่อด้วยอิฐในประเทศไทย ว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึง

⁵ ตรี อมาตยกุล, นำเที่ยวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2516), 28.

⁶ สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ และความหมายของขุมประติมากรรม-หน้าต่างไทย, 234.

กัน⁷ จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า ลูกมะหวดของเขมร นั้นเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ ช่องแสงแบบลูกมะหวด เหลี่ยมในประเทศไทย

ช่องแสงแบบลูกทรงระดับดอกเหลี่ยม มีแนวความคิดมาจากช่องปรุ ในศิลปะพม่า สมัยเมืองพุกาม

สำหรับข้อสันนิษฐานนี้ ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง ได้กล่าวถึง ที่มาของการทำช่องแสง นั้นไม่น่าที่จะมาจากหน้าต่างลูกมะหวด ในปราสาทเขมร แต่น่าจะมาจากศิลปะพุกาม เพราะใน สมัยสุโขทัยนั้นพบอิทธิพลศิลปะเขมรแต่ในระยะแรก ๆ เท่านั้น สำหรับในศิลปะพุกามพบว่ามี การทำช่องแสงเช่นเดียวกับวัดไลย์ จังหวัด ลพบุรี และวิหารหลวงวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คือเป็นลูกทรงที่มีกระเปาะย่อมุมเป็นจันทระ โดยส่วนซึ่งลูกทรงที่มีลักษณะยาวตรงลงมา ไม่มีกระเปาะย่อมุม แม้จะไม่เด่นชัดในศิลปะพุกาม แต่ก็อาจอธิบายที่มาได้จากที่เดียวกันกับลูกทรง ที่มีกระเปาะ แต่ได้ดัดแปลงให้สะดวกยิ่งขึ้น ซึ่งการเจาะช่องแสงดังกล่าวเป็นที่นิยมในศิลปะพุกาม⁸

ช่องแสงแบบลูกทรงระดับดอกเหลี่ยม มีแนวความคิดมาจากลวดลายมุสลิม

พิริยะ ไกรฤกษ์ กล่าวถึงลวดลายช่องแสงดังกล่าวว่า มีลักษณะกากบาทเพิ่มเก็จ ซึ่งลาย เช่นนี้นิยมในสมัยราชวงศ์โมกุล ของอินเดีย และลวดลายดังกล่าวคงจะนำเข้ามาจากอินเดียโดยผ่าน ทางลายฟ้า ซึ่งกำหนดอายุเวลาได้ในระหว่างช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จนถึงการเสีย กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2

การวิเคราะห์แนวความคิดรูปแบบลูกทรงมะหวดเหลี่ยม

จากแนวความคิดดังกล่าว สามารถนำมาวิเคราะห์ถึงที่มาของรูปแบบ ลูกทรงระดับ ดอกเหลี่ยม ซึ่งแนวความคิดแรกทีกล่าวว่าช่องแสงแบบลูกทรงระดับดอกเหลี่ยม น่าจะปรับมา จากช่องแสงแบบซึ่งลูกทรงนั้นค่อนข้างมีความเป็นไปได้สูง เนื่องจากช่องแสงที่ปรากฏหลักฐานที่ คาดว่าเก่าที่สุด คือช่องแสงแบบซึ่งลูกทรง เพราะฉะนั้นจึงไม่น่าแปลกอะไร ถ้ารูปแบบในสมัยต่อมา มีการคลี่คลายไปบ้าง สำหรับประเด็นโต้แย้งอยู่ตรงที่ แนวความคิดนี้มักกล่าวว่าช่องแสงแบบ

⁷ Pierre Pichard, "Moduler la lumiere Galeries et fenetres, de l'Inde au Cambodge et au Siam," *Aseanic Sciences humaines en Asie du Sud-Est*, no. 8 (2001) : 30-33.

⁸ ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, "ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดไลย์" (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 45.

⁹ พิริยะ ไกรฤกษ์, "ศิลปะสมัยอยุธยา," *อยุธยากับเอเชีย Ayutthaya and Asia* (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโตโยต้า, มูลนิธิโครงการดำรงสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2544), 87.

ลูกทรงประดับดอกเหลี่ยนนั้น ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง โดยยกตัวอย่างระเบียงคด ที่ วัดไชยวัฒนาราม ซึ่งอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่จากหลักฐานที่พบ รูปแบบช่องแสงดังกล่าว ได้ถูกสร้างขึ้นมาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นสมัยอยุธยาตอนกลาง คือที่ผนังสกัดหน้า และสกัดหลังของวิหาร วัดไธย จังหวัดลพบุรี โดยศึกษาจากลักษณะทางศิลปะที่ปรากฏในภาพ ปูนปั้น ซึ่งเป็นของเดิม มีส่วนที่สามารถเทียบเคียงกับที่อื่น ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบทาง สถาปัตยกรรม การแต่งกายของบุคคลในภาพ รวมทั้งลวดลายแบบจีน ทั้งหมดนี้ได้อยู่ในช่วงเวลา ดังกล่าว¹⁰

แนวความคิดต่อมากล่าวว่า ช่องแสงแบบลูกทรงประดับดอกเหลี่ยน น่าจะมาจากลูก มะหวดเขมรนั้น เนื่องมาจากข้อเสนอที่ว่าวัฒนธรรมเขมรได้เข้ามาปะปนอยู่ในวัฒนธรรมไทย หลายประการ และหนึ่งในนั้นก็รวมถึงรูปแบบของช่องแสงด้วย ถึงขั้นที่มีนักวิชาการได้เรียก ช่อง แสงแบบลูกทรงประดับดอกเหลี่ยน นี้ว่า “ลูกมะหวดเหลี่ยน”(อ้างแล้ว) โดยอิงจากลักษณะของลูก มะหวดในเขมร และรูปแบบที่ปรากฏในประเทศไทย ซึ่งก็มีความเป็นไปได้ แต่ถึงอย่างไร แนวความคิดดังกล่าว ก็มีความเป็นไปได้น้อยกว่าข้อเสนอที่จะกล่าวต่อไป ที่สามารถเปรียบเทียบ รูปทรงที่มีความใกล้เคียงกัน

สำหรับช่องแสงแบบลูกทรงประดับดอกเหลี่ยน มีแนวความคิดมาจากช่องประตูในศิลปะ พม่าสมัยเมืองพุกาม ก็น่าจะเป็นไปได้เช่นกัน เนื่องจากพบลวดลายดังกล่าวตามจิตรกรรมฝาผนัง ของพุกามก็มีลักษณะเช่นนี้ รวมถึงการที่สุโขทัยได้รับศิลปะพุกาม โดยผ่านพุทธศาสนาลังกาวงศ์มา ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ถึงอย่างไร ก็ไม่พบหลักฐานลายดอกเหลี่ยนไปปรากฏที่ผนัง ช่องประตูของเจดีย์-วิหารเลย และดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 2 ว่าหากรูปแบบลูกทรงประดับดอกเหลี่ยน ได้รับแรงบันดาลใจมาจริง ก็ควรที่จะมีการก่อผนังเป็นช่องประตูเช่นเดียวกัน เพราะต่างก็ใช้อิฐในการ ก่อสร้าง และที่สำคัญแนวความคิดนี้ได้กล่าวว่าช่องแสงแบบลูกทรงประดับดอกเหลี่ยน ได้เกิดขึ้น ก่อน จากนั้นจึงดัดแปลงเพื่อความสะดวกให้กลายเป็นช่องแสงแบบซี่ลูกทรง โดยยกตัวอย่างวิหาร วัดไธย จังหวัด ลพบุรี และวิหารหลวงวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งหลักฐานที่ปรากฏ นั้น เป็นที่ยอมรับว่าช่องแสงแบบลูกทรงประดับดอกเหลี่ยน ที่วัดไธย อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งอยู่ในสมัยอยุธยาตอนกลางแล้ว สำหรับวิหารหลวง ที่วัดมหาธาตุ คงไม่ได้ทำขึ้นเมื่อแรกสร้าง แต่อาจทำขึ้นคราวบูรณะในยุคกลาง¹¹ หรือยุคปลายสมัยพระเจ้าปราสาททอง¹² ซึ่งหลักฐานทาง

¹⁰ ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, “ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดไธย” - สารนิพนธ์, 45.

¹¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2544), 121.

โบราณคดีบ่งบอกว่าฝาผนังที่ปรากฏเป็นช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยมนั้น ได้ถูกต่อเติมมาในสมัยหลัง (รูปที่ 42) และช่องแสงแบบซี่ลูกกรงที่วิหารน้อยของวัดเดียวกันนี้อาจเป็นค้ำยันยันและสอดคล้องกับประวัติวัดที่ระบุว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่นเดียวกับช่องแสงวิหาร วัดธรรมิกราช รวมทั้งช่องลูกกรงที่ล้อมมณฑปพระสี่อิริยาบถ วัดเชตุพน ศรีสัชนาลัย ที่น่าจะอยู่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20¹³ เพราะฉะนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า ช่องแสงแบบซี่ลูกกรงได้เกิดขึ้นก่อนช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม การที่ดินแดนไทยรับเอาแรงบันดาลใจในการทำช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม มาจากพุกาม แล้วจึงปรับมาเป็นแบบซี่ลูกกรงจึงควรที่จะได้รับการพิจารณาอีกครั้ง

สุดท้ายคือช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยม มีแนวความคิดมาจากลวดลายมุสลิม ซึ่ง กำหนดอายุเวลาได้ในระหว่างช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จนถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในเรื่องของลวดลายมุสลิมนั้นมีความเป็นไปได้สูง แต่คงไม่ใช่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ถึงแม้พระราชพงสาวดารมักจะกล่าวไว้เสมอว่าวัดในสมัยอยุธยามักได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ ในสมัยนี้ แต่ก็ไม่สามารถระบุได้ว่าศิลปะรูปแบบใดที่บ่งบอกว่าอยู่ในสมัยของพระองค์ เนื่องจากการไม่มีการจดบันทึกรายละเอียดเอาไว้ อีกทั้งสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้น อยู่ในช่วงอยุธยาตอนปลาย หลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ที่ได้มีการเปลี่ยนรูปแบบช่องแสงไปเป็นช่องหน้าต่างแบบสี่เหลี่ยมเปิดกว้าง และหน้าต่างแบบซุ้มไปแล้ว นอกจากนี้ก็ไม่มีเหตุผลใดมายืนยันว่า พระองค์ได้หันกลับไปนิยมศิลปะรูปแบบเก่า เพราะฉะนั้นวัดที่มีวิหาร ซึ่งยังปรากฏช่องแสงอยู่ ตามพงสาวดารระบุว่าซ่อมในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้น จึงน่าจะเป็นการซ่อมในส่วนอื่นมากกว่า ส่วนช่องแสงก็คงเป็นรูปแบบที่มีมาอยู่ก่อนแล้ว

สำหรับเรื่องลวดลายมุสลิม พบว่ามีการทำลวดลายเป็นดอกเหลี่ยม ทั้งในงานสถาปัตยกรรมและบนลายผ้า (รูปที่ 43 - 44) ซึ่งมุสลิมนั้นมีการทำช่องประตูหน้าต่าง โดยการเรียงอิฐให้เป็นลายสลับกัน ซึ่งเทคนิคการทำช่องประตูนั้นพบได้ในอาคารของมุสลิมโดยเฉพาะที่อิหร่านและอินเดีย ซึ่งพัฒนาการทำช่องประตูเพื่อระบายอากาศและลดความแรงของแสงแดดในเขตทะเลทราย ทั้งยังเป็นการตกแต่งผนังที่ทึบตันให้มีมิติเพิ่มขึ้น¹⁴ ในแง่ของประวัติศาสตร์พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมุสลิม

¹² รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, “การปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุสมัยพระเจ้าปราสาททอง : ความจริงครั้งเดียวของพระราชพงสาวดาร,” เมืองโบราณ 29, 1 (มกราคม- มีนาคม 2546) : 120.

¹³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสืบค้นทางโบราณคดี ร่วมกับข้อมูลด้านศิลปาจารย์และประวัติศาสตร์ศิลปะ สมัยสุโขทัย เพื่อการวิจัยหาประเด็นใหม่ทางวิชาการ, 56.

¹⁴ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ “กุหลาบเปอร์เซียในราชอุทยานกรุงสยาม : รุปรอยวัฒนธรรมอินโด-อิหร่านในศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยา” ศิลปวัฒนธรรม 26 , 11 (กันยายน 2548) : 88.

นั้น มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว¹⁵ และหลักฐานด้านศิลปกรรมมุสลิมที่พบสามารถสืบไปได้ถึงสมัยอยุธยาตอนต้น คือหัวเข็มขัดหรือข้อรัดพระองค์ รวมถึงจารึกอักษรอาหรับบนเหรียญทองระบุชื่อพระเจ้าไชยulóาบิน แห่งแคว้นกัมมร์ (แคชเมียร์) ซึ่งได้พบในกรุปรังค์วัดราชบูรณะ¹⁶ (รูปที่ 45) นอกจากนั้นลวดลายปูนปั้นผนังสกัดด้านหลัง ของวิหารวัดไลย์ จ. ลพบุรี ก็มีลักษณะที่คาดว่าจะเป็นลวดลายมุสลิมอยู่ด้วยเช่นกัน (รูปที่ 46) สำหรับหลักฐานบนลวดลายผ้าที่ปรากฏในสมัยอยุธยานั้น มีให้เห็นอยู่ค่อนข้างมาก ทั้งที่นำเข้ามาจากอินเดีย และที่ทำเลียนแบบขึ้นในประเทศไทย ซึ่งในสมัยนั้นอยุธยาเป็นตลาดรวบรวมผ้าจากอินเดีย ไปขายยังจีนและญี่ปุ่น¹⁷ (รูปที่ 47) ในด้านของงานสถาปัตยกรรมนอกจากการทำซุ้มโค้งแหลม ซึ่งมักพบอยู่ตามซุ้มประตูหน้าต่างของวัดในสมัยอยุธยาดังที่จะกล่าวในบทต่อไปแล้ว ลวดลายดอกเหลี่ยมที่ปรากฏอยู่บนผืนผ้า ก็ยังมีลักษณะเช่นเดียวกับช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยมอีกด้วย

จากเหตุผลในข้างต้นจึงสามารถสรุปได้ว่าแนวคิดในการทำช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยมนั้นน่าจะเป็นไปได้ 2 กรณี คือมาจากการพัฒนาช่องแสงแบบซีกลูกกรง ซึ่งเกิดขึ้นมาแล้วย่างช้าในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ไม่ใช่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททองอย่างที่เคยเข้าใจกันมา ซึ่ง ไม่น่าที่จะรับแรงบันดาลใจมาจากที่อื่นอีก หากแต่เป็นชั้นเชิงของช่างในการคิดสร้างสรรค์สร้างงานประดับขึ้นมานอกเหนือจากบทบาทและหน้าที่ของมันเท่านั้น รวมทั้งการใช้อิฐเป็นวัสดุในการก่อสร้าง จึงไม่ใช่เรื่องยากนักที่จะก่อให้เกิดเป็นรูปทรงดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นการคลี่คลายรูปแบบของช่องแสง จากความสามารถของการก่ออิฐไปอีกลักษณะหนึ่ง โดยไม่จำเป็นต้องไปหาที่มาหรือแรงบันดาลใจแต่ประการใด

เหตุผลอีกประการ คือ การรับรูปแบบของศิลปะบางประการมาจากมุสลิม ซึ่งเข้ามามีบทบาทในราชสำนักอยุธยาตั้งแต่ยุคต้น และรูปแบบที่คล้ายคลึงกันของลายผ้าที่ปรากฏกับรูปแบบของช่องแสงดังกล่าวนี้ อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นเพียงการพ้องกันของศิลปะเท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาพร้อมกับหลักฐานอื่น ๆ ดังเช่นวิหารวัดไลย์ จ. ลพบุรี ซึ่งเป็นหลักฐานที่เก่าที่สุดของช่องแสงรูปแบบนี้ ก็พบลวดลายมุสลิมปรากฏอยู่ จึงน่าจะสรุปได้ว่าช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยมนั้นได้รับแรงบันดาลใจโดยผ่านมาทางลายผ้ามุสลิม ซึ่งอยุธยาเคยเป็นศูนย์กลางในการรวบรวมผ้าจากอินเดียไปขายยังจีนและญี่ปุ่น นอกจากช่องแสงแบบลูกกรงประดับดอกเหลี่ยมแล้ว ช่องประตูที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา เช่นวิหารราย วัดพระศรีสรรเพชญ์ จ. อยุธยา ก็น่าจะเป็นการคลี่คลายมาจากลายผ้า

¹⁵ดูรายละเอียดใน ปิยะวรรณ แก้วสุข, “บทบาทมุสลิมสมัยอยุธยา” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), 43.

¹⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 27-28.

¹⁷ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, ศิลปวัฒนธรรม, 83.

หรือช่องปรุในสถาปัตยกรรมมุสลิมด้วยเช่นกัน เพียงแต่รูปแบบดังกล่าวไม่เป็นที่นิยมเท่ากับช่อง
แสงแบบลูกทรงระดับดอกเหลี่ยม

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอทั้ง 2 ประการนี้ได้เกิดจากการวิเคราะห์ แนวความคิดของ
นักวิชาการที่ได้ทำการศึกษามาก่อนหน้านี้ และในอนาคตหากมีการตรวจสอบและพบหลักฐาน
เพิ่มเติม ก็อาจจะต้องมีการพิจารณากันใหม่ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะต่อไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์